

Др Весна СТОЈАНОВИЋ

сарадник Високе школа струковних студија за економију и управу

ПРАВНИ ОКВИР ЕКОНОМСКЕ И СОЦИЈАЛНЕ СИГУРНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Резиме

У раду су приказане уставне основе социјалне сигурности грађана Републике Србије, посебно кроз социјално–економски положај особа са инвалидитетом. Базични принципи заштите ових особа потврђени и у међународним конвенцијама које су донеле ILO, ЕУ и друге глобалне и регионалне организације. У нашем правном систему социјалну сигурност особе са инвалидитетом остварују применом многобројних закона и подзаконских аката. Доминантну заштиту пружају прописи којима се штите особе са инвалидитетом од дискриминације као и заштита при запошљавању, заштита при остваривању права на рад, права на пензијско и инвалидско осигурање, и друга многобројна права.

Кључне речи: *Устав и социјална сигурност, особе са инвалидитетом, правна заштита особа са инвалидитетом, права из инвалидског осигурања.*

I Уводна разматрања о термину социјалне сигурности

У савременим друштвима, заштита од ризика који угрожавају економску сигурност човека остварује се у оквиру система социјалне сигурности, које државе успостављају и организују у име друштвене солидарности. Социјална сигурност представља систем заштите коју одређена држава организује, са циљем да сваком појединцу обезбеди приступ здравственој заштити и сигурности прихода у случају губитка или умањења способности за рад или знатнијег увећања трошкова, услед наступања социјалних ризика. Синтагми „социјална сигурност“, поред политичког значења, почињу да се приписују и правно, и економско и друго значење – зависно од тога који би аспект социјалне сигурности био ис-

такнут у одређеном случају. Тако схваћена социјална сигурност обезбеђује услове за опстанак, достојан живот и стабилан и самосталан развој појединца, због чега се може сматрати важним инструментом социјалне кохезије и гарантом социјалне правде.¹

Систем социјалне сигурности на планетарном нивоу карактеришу два модела, Бизмарков или Бевериджов модел. Тенденција ширења обавезне заштите од социјалних ризика на целокупно становништво у државама у којима је традиционално имплементиран Бизмарков модел није довела до развоја јединствених националних система социјалне сигурности. Уместо тога, системи социјалне сигурности ових држава, по правилу, обухватају више аутономних законских режима социјалне сигурности. Са друге стране, у државама са Бевериджовим моделом социјалне сигурности функционишу универзални системи социјалне сигурности, који гарантују основну заштиту за целокупно радно-активно становништво или за све становнике. У складу са тим, системима ових држава није својствено фрагментирање у више режима, нити се у оквиру система прави било каква структурна или организациона разлика између појединих социо-професионалних категорија.²

Готово све државе света поседују један одговарајући систем који је усмерен на остваривање социјалне сигурности својих грађана, посебних друштвених група, али и појединаца у одређеним случајевима.³ Понекад се социјална сигурност везује само за остваривање сигурних материјалних услова за живот и рад, а понекад за стања која се обично називају социјални ризици и који могу да настану у животу појединца или друштвених група, а некада и читавих делова друштвене заједнице. Укратко, социјална сигурност би морала да представља мотив социјалне политике, али и циљ социјалног права.⁴

1. Социјално право

У науци не постоји сагласност о значењу термина: социјално право, право социјалне сигурности, право социјалног осигурања, право со-

1 Љубинка Ковачевић, *Нормирање социјалне сигурности у међународном праву*, магистарска теза одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду, 2007, 12.

2 Љ. Ковачевић (2007), 113.

3 Александар Петровић, „Социјална сигурност и људско достојанство“, *Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права*, бр. 1/2008, Београд, 2008, 455-480.

4 Радоје Брковић, Бојан Урдаревић, Александар Антић, *Практикум за Радно и социјално право*, Правни факултет у Крагујевцу, 2016, 365.

цијалне заштите, право социјалног обезбеђења, социјално старање, социјално обештећење. Уже схватање израза социјално право се користи у немачком праву и обухвата право социјалног осигурања и социјалне заштите. Шире схватање термина социјално право се јавља у француској (романској) теорији и укључује радно право, право социјалне сигурности и социјалне помоћи (чак и право заштите човекове средине). У земљама (*common law*) система синтагма социјално право се готово и не користи, а у употреби су термини право социјалне сигурности (*Social security law*), право социјалне заштите (*Social protection law*), а у ширем смислу и право државе благостања (*Welfare law; Welfare-state-legislation*).

Социјално право се може одредити као скуп јавноправних норми којима се, као израз (професионалне или националне) солидарности, обезбеђује економска и социјална сигурност лица у стању социјалне потребе, односно лица код којих наступи осигурани случај (социјални ризик), којим се уређују односи између појединаца и јавне власти, односно јавних установа (носила социјалног осигурања или установа социјалне заштите).⁵ Социјалним ризицима су изложени сви чланови друштва. То је догађај или неприлика која може да задеси човека у току рада и живота а коју човек тешко може сам да превазиђе без организоване помоћи и интервенције.⁶ Из тог разлога је оправдано постојање социјалног осигурања. Оно треба да омогући анулирање (потпуно или делимично) последица наступелог социјалног ризика. Наступање социјалног ризика угрожава нормално задовољавање потреба или ствара нове потребе на страни осигураника. Под социјалним ризиком можемо подразумевати (случајем) правним прописима и другим актима утврђено стање, догађај или појаву, односно опасност од њиховог наступања, која има или може имати одређене и друштвене социјално–материјалне, здравствено-биолошке, психолошке и правне последице, а у вези са којим осигураници, осигурана лица, поједини органи и организације, имају тим прописима и актима утврђена права, обавезе и одговорности у смислу превенције или отклањања последица.⁷ Социјални ризици се могу поделити на разне начине. Најзначајнија подела односи се на ризике: а) повреда на раду; б) болест; в) професионална болест; г) инвалидност; д) телесно оштећење; ђ) трудноћа и материнство; е) издржавање породице; ж) старост; з) смрт и и) незапосленост. Углавном се и гране социјалног осигурања деле на уже це-

5 Бранко А. Лубарда, *Увод у радно право*, 4 издање, Београд, 2016, 439.

6 Предраг Јовановић, *Радно право*, 7. издање, Нови Сад, 2015, 417.

7 Сенад Јашаревић, *Социјално право*, Правни факултет у Новом Саду, 2015, 4.

лине које се разликују према природи ризика које покривају и према врсти права која се обезбеђују осигураним лицима. Систем социјалног осигурања може се поделити на: 1. здравствено осигурање; 2. пензијско и инвалидско осигурање; 3. осигурање за случај незапослености.⁸

Може се рећи да је „социјално право скуп норми којима се регулишу одређени друштвени односи који се успостављају поводом пружања социјалних престација одређеним лицима у случајевима кад за то постоји (индивидуална, групна или друштвена) потреба.⁹ Термин социјално право укључује право социјалног осигурања/сигурности, Социјално право је скуп норми којима се обезбеђују права из социјалног осигурања, социјалне заштите, заштите деце и права бораца, ратних војних и цивилних инвалида и жртава рата.¹⁰

2. Циљ социјалног права

Потпуно је прихватљиво становиште да је циљ социјалних права да очувају достојанство на раду (индивидуална и колективна права запослених), односно очување достојанственог нивоа/стила живота, приступ средствима неопходним за достојанствен рад: приступ запошљавању; приступ правима по основу социјалног осигурања/сигурности приступ правима по основу социјалне заштите – приступ услугама/установама социјалне заштите, како би се омогућила социјална интеграција појединаца (породица); приступ правима по основу борачке заштите, заштите војних и цивилних жртава рата.¹¹

Треба посено наласити да се у последњих деценију и више појављује све већи број ситуација у животима људи/запослених (а и оних који то нису), који „упадају“ у нове, до данас не препознате ризике, које можемо да прикључимо ризицима из области социјалног осигурања односно социјалне заштите, што заслужује даљу детаљну бригу стручне и научне јавности.

8 Р. Брковић, Б. Урдаревић, А. Антић, 366–367.

9 Боривоје Шундерић, *Социјално право*, 2009, 10.

10 Боривоје Шундерић, „Тезе о економском и социјалном праву“, *Радно и социјално право*, бр. 1-3/2003, 73-74.

11 Александар Петровић, *Међународни стандарди рада*, Ниш, 2009, 1.

II Устав Републике Србије као извор система социјалне сигурности грађана

Устав представља највиши правно–политички акт једне државе. Уставом се постављају основе социјално–економског уређења као и социјалне сигурности, утврђују извори социјалног права, надлежни субјекти и механизми заштите права. Свакако најзначаји члан Устава¹² који уређује право на социјалну заштиту је члан 69 у коме су грађани и породица носиоци права социјалне заштите, на друштвену помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба. Право на социјалну заштиту се остварује на начелима солидарности, социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства. У истом члану Устав, у следећој реченици утврђује да запослени и њихове породице имају право на социјално обезбеђење и осигурање које се регулише одредбама одговарајућих закона. Ове две реченице истог члана 69, утврђују право на социјалну заштиту грађанима и породицама а право на социјално обезбеђење и осигурање имају запослени и чланови њихових породица. Ово раздвајање на извесне категорије становништва на грађане, на запослене, на чланове њихових породица и других који нису поменути у овом члану, чини недоследан и недовољно прецизно постављен круг лица која могу да уживају права из социјалног осигурања и социјалне заштите.

У даљем навођењу одредаба члана 69. Устава, утврђено је да: запослени има право на накнаду зараде у случају привремене спречености за рад, као и право на накнаду зараде у случају привремене незапослености, у складу са законом. Инвалидима, ратним ветеранима и жртвама рата пружа се посебна заштита, у складу са законом. Фондови социјалног осигурања оснивају се у складу са законом.

Могло би се закључити да су сва ова права обезбеђена, самим тим што их Устав прокламује и обезбеђује, али, по скромном мишљењу аутора овог рада, ове одредбе делују набацано и недовршено, без потпуног увида у систем социјалног осигурања и социјалне заштите, ко има право на социјално осигурање и социјалну заштиту, а коме то право не припада, односно ко се из тог права искључује по највишим правним прописима једне државе. Овакав став аутора добија своје оправдање у садржини следећег члана Устава, (члан 70), који утврђује да се пензијско осигурање уређује законом а следећа реченица потврђује да се Република Србија

12 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006, чл. 69.

стара о економској сигурности пензионера. Чак и да су ове реченице члана 70, прокламација или само став о неком правном питању, делују неубедљиво и недовољно применљиво. У даљим одредбама Устава, у члану 76 поред осталих права која се могу обезбедити у оквиру забране дискриминације националних мањина, утврђује се могућност увођења, посебних прописа и привремених мера у области социјалне заштите. Устав уређује и обезбеђује, према члану 97 тачка 8 и тачка 10, систем радних односа, заштите на раду, запошљавања, социјалне сигурности, систем у области здравства, социјалне заштите, борачке и инвалидске заштите, бриге о деци и и др. Нека од ових питања из области здравствене и социјалне заштите као и друштвене бриге о деци и особама са инвалидитетом, Устав поверава нижим локалним самоуправама, аутономној покрајини или општинам. То је од великог значаја за конкретну примену законских и подзаконских прописа „на терену“ у практичном, свакодневном животу становништва. Поред овога Устав садржи у широку листу социјално-економских права чија се конкретизација и примена у пракси уређује законима и подзаконским актима.

1. Уставне поставке о забрани дискриминације особа са инвалидитетом

Уставом је изричито забрањена дискриминација (члан 21) и прокламовано је начело једнакости пред Уставом и законом. Устав утврђује да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.

Уставом је утврђено право на судску заштиту у случају повреде права и права на једнаку заштиту, а као делотворан правни лек уведен је институт уставне жалбе.¹³ Судска заштита, слободе и права особа са инвалидитетом нарочито је правно потврђена у одредбама неколико битних

13 Члан 170 Устава Републике Србије утврђује да се: уставна жалба може изјавити против појединачних аката или радњи државних органа или организација којима су поверена јавна овлашћења, а којима се повређују или ускраћују људска или мањинска права и слободе зајемчене Уставом, ако су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства за њихову заштиту. Институт уставне жалбе наишао је на велику примену у пракси у остваривању права из социјалног осигурања.

закона донетих у последњих десетак година, и то: Закона о раду,¹⁴ Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом,¹⁵ Закона о забрани дискриминације,¹⁶ Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом,¹⁷ Закон о употреби знаковног језика,¹⁸ Закон о кретању уз помоћ пса водича.¹⁹

2. Акти УН и МОР-а од значаја за права особа са инвалидитетом

Организација уједињених нација усвојила је низ докумената који су од великог значаја за положај особа са инвалидитетом а која су после ратификације од стране наше државе постали саставни део нашег правног поретка. У групу најважнијих докумената које је донела Генерална скупштина ОУН свакако припадају: Универзална декларација о правима човека,²⁰ Конвенција о социјалном обезбеђењу (Конвенција МОР-а број 102²¹), Конвенција број 159 о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом,²² Стандардна правила о изједначавању могућности,²³ Конвенција број 142 о професионалној оријентацији и стручном оспособљавању²⁴ и друге значајна документа у којима се особе са инвалидитетом дефинишу као особе чија је перспектива у стицању, задржавању и напредовању у одговарајућој професијизначајно смањена као последица прописно признатог физичког и интелектуалног оштеће-

14 Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, чл. 195.

15 Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, бр. 33/2006, 13/2016, чл. 39-52.

16 Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, бр. 22/09, чл. 41-46.

17 Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009, 32/2013, чл. 49-50.

18 Закон о употреби знаковног језика, *Службени гласник РС*, бр. 38/2015, чл. 21.

19 Закон о кретању уз помоћ пса водича, *Службени гласник РС*, бр. 29/2015, чл. 13.

20 Универзална декларација о правима човека, усвојена је и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 А (III) од 10. децембра 1948. године. Овим актом утврђена су, поред осталих, и право на социјално осигурање у случају незапослености и друга права.

21 Конвенција је ратификована – Уредбом Савезног извршног већа под Р. П. Бр. 408 од 27. октобра 1954. а објављена је у – *Додатку бр.1 у Службеном листу СФРЈ* од 17. марта 1955.

22 Конвенција број 159 о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 3/87.

23 Стандардна правила о изједначавању могућности, СРЈ је приступила Стандардним правилима 1995.

24 Конвенција број 142 о професионалној оријентацији и стручном оспособљавању, *Службени лист СФРЈ – међународни уговори*, бр. 14/82.

ња. Социјални фактори се посматрају у контексту запошљавања особа са инвалидитетом.

Посебно је значајно издвојити Конвенцију број 102, којом су поствљени стандарди за девет основних области савременог система социјалне сигурности (здравствена заштита, накнада за случај болести, давања за случај незапослености, давања за старост, давања за случај несреће на послу и професионалног обољења, породичне потпоре, давања за случај материнства, давања за случај инвалидности, давања члановима породице за случај смрти храниоца породице).

Овим међународним документима уређују се мере за остваривање права на рад и сродних права особа са инвалидитетом, а посебно нагласак се ставља на забрану дискриминације у овој области, једнаке услове, запошљавање на отвореном тржишту рада, samozapošljavanje, различите подстицаје за послодавце који запошљавају особе са инвалидитетом, промовише се начело афирмативне акције и друга начела која доприносе свеукупном побољшању положаја особа са инвалидитетом, првенствено у области образовања и запошљавања.²⁵

3. Европска унија и акти подршке особама са инвалидитетом

Европска социјална повеља, као акт савета Европе потписана је у Торину 1961. године и више пута је протоколима мењана и допуњавана.²⁶ Европском социјалном повељом државе потписнице се обавезују да у своја законодавства, у потпуности или делимично, утраде одређен број норми којима се обезбеђује заштита основних социјалних и економских права грађана држава потписница. Наша земља је 2009. године приступила ратификацији Ревидиране европске социјалне повеље као и протоколима који су се касније донели.

У Ревидираној европској социјалној повељи, државе потписнице су се обавезале да прихвате као циљ своје политике постизање услова у којима ће се делотворно остварити одређени принципи. Посебно се издваја право хендикепираних лица на независност, социјалну интеграцију и учешће у животу заједнице. Да би се остварило право хендикепираних лица, без обзира на узраст или природу неспособности, на независност,

25 Татјана Пријић, „Процена радне способности и могућности запослења или одржавања запослења особа са инвалидитетом“, *Удружење за радно право и социјално осигурање Србије*, бр. 13, 2010, 260.

26 Ревидирана европска социјална повеља, *Службени гласник РС*, бр. 42.

социјалну интеграцију и учешће у животу заједнице, стране уговорнице посебно се обавезују: 1) да предузму неопходне мере како би се хендикепираним лицима обезбедило потребно усмерење, образовање и професионална обука, у оквиру редовних механизма кад год је то могуће, или када то није могуће, помоћу специјализованих установа, јавних или приватних; 2) да овим лицима унапреде приступ запошљавању и свим мерама које на неки начин охрабрују послодавце да запосле или и даље запошљавају хендикепирана лица или, када тако нешто није могуће због разлога онеспособљености, да организовањем или стварањем посебне врсте запошљавања прилагоде степену неспособности (у одређеним ситуацијама таве мере могу обухватити посебан распоред и додатне службе); 3) да унапреде њихову пуну друштвену интеграцију и учешће у животу заједнице посебно таквим мерама, укључујући и техничку помоћ, које имају за циљ да превазичу баријере споразумевања и покретљивости и да омогуће приступ транспорту, стамбеном смештају, културним активностима и разлоди. Због свега тога Европска социјална повеља (ревидирана) има своје заслужено место и значај у европским оквирима.²⁷

а) Немогућност усвајања препорука ЕУ због нечланства Србије у Европској унији

У овом делу рада, у кратким цртама и у мањем обиму приказаће се основне поставке Уредбе 883/2004 о координацији система социјалне сигурности²⁸ коју су Европско веће и Парламент донели 29. априла 2004. (а које се односе на особе са инвалидитетом), и како се начелно утврђује и усклађује примена система социјалне сигурности на особе које се крећу Унијом као и како је успостављен правни оквир за остваривање њихових права у том подручју. Овом уредбом се између свих држава чланица успоставља и примењује јединствени вишестрани правни режим остваривања права појединаца и замењују се одредбе дотадашњих двостраних уговора о социјалном осигурању између њих.²⁹ Уредба има структуру ме-

27 Бранко Лубарда, Европска социјална повеља – Хармонизација и ратификација, Правни факултет у Београду, 2013, www.fpn.co.me/fajlovi/fpn\atach..., посета сајту 27.11.2015.

28 Uredba 883/2004, *Službeni list Evropske unije (SL)*, L 166 od 30.4.2004., ова Уредба више пута је мењана и допуњавана.

29 М. Рисмондо, 19. Ти уговори о социјалном осигурању остају даље на снази, али се не примењују, међутим, неке њихове одредбе заинтересоване државе чланице остављају и даље у примени, када се ради о трајним обавезама, или када те државе желе да примењују неки правни режим који је за кориснике повољнији од Уредбе.

ђународног уговора о социјалном осигурању а Уредба 987/2009 има карактер административног споразума за његову примену.

Уредба 883/2004 садржи материјално–правне одредбе а Уредба 987/2009³⁰ одредбе о поступку за примену националних законодавстава држава чланица Уније поводом остваривања права на социјално осигурање радника миграната и чланова њихових породица.

Правни оквири социјалне сигурности у Европској унији садржани су како у примарним тако и у њеним секундарним изворима права. Под примарним изворима права ЕУ подразумевају се извори, који су изворно, без посредовања Уније, прихватиле државе чланице. То су уговори о оснивању Евроске заједнице и Европске уније,³¹ с протоколима, као и њихове измене и допуне (уговори из Нице, Амстердама и Мадрихта), додатни уговори и уговори о приступању нових држава чланица. Секундарни извори права у ЕУ су: уредбе, директиве, одлуке, препоруке, мишљења. Сврха секундарног права јесте остваривање надлежности Уније. При томе уредбе имају општу правну примену, обавезујуће су у целости и непосредно се примењују у свим државама чланицама.³²

Правни оквири социјалне сигурности у Европској унији садржани су, како у примарним тако и у секундарним изворима њеног права. Повеља Заједнице о основним социјалним правима радника од 9. септембра 1989. и Повеља о темељним правима Европске уније од 7. септембра 2000., којима су утврђена и основна социјална права грађана Уније (члан 151). Уз ову последњу треба додати и Европску социјалну повељу (1961), која је један од темељних аката Већа Европе.

У Повељи о основним правима ЕУ издвајају се по важности неке одредбе које су темељ социјалне сигурности грађана Европске уније. За овај рад су битне следеће одредбе: забрањен је сваки облик дискриминације засноване посебно, на полу, раси, боји или етничком односно друштвеном пореклу, генетичким карактеристикама, језику, вери или личним уверењима, политичким ставовима или било чему што је друге природе, припадности националној мањини, имовини, рођењу, инвалидитету, годинама старости или полном опредељењу (члан 21. став 1). Унија

30 Уредба 987/2009 од 16.6.2009, којом се утврђује поступак спровођења Уредбе 883/2004 о координацији система социјалне сигурности, *SL EU L* 149 од 8.6.2012. Као и Уредба 883/2004, такође је више пута мењана и допуњавана.

31 Уговор о ЕУ, Уговор о Европској унији, пречишћен текст, *SL EU C* 7.6.2016.

32 Mihovil Rismundo, *Socijalna politika Evropske unije i ostvarivanje socijalne sigurnosti prema uredbama 883/2004 i 987/2009 i drugim aktima Unije*, Rijeka, 2016, 6–10.

признаје и уважава право особа са инвалидитетом на коришћење мера које им осигуравају самосталност, социјално и професионално укључивање и учешће у животу заједнице (члан 26).

Осим Повеље из 2000., Уговор о функционисању међу основним одредбама садржи и одређене одредбе о социјалној заштити и социјалној политици, значајне за утврђивање социјалне сигурности особа које се крећу Унијом и њихових права у том оквиру. Између осталог, према тим одредбама Унија ће при спровођењу своје политике и своје делатности тежити сузбијању дискриминације по основу пола, расе, етничког порекла, вере и уверења, инвалидности, годинама живота или полног опредељења.³³

*б) Координација система социјалне сигурности
унутар држава чланица ЕУ*

У односима између држава у спровођењу социјалне сигурности при остваривању права појединаца, појављују се проблеми примене законодавства две или више држава на особе које су током свог животног и радног века боравиле, радиле и биле обухваћене њиховим системом социјалне сигурности. Наиме, свако национално законодавство вреди и примењује се по правилу на особе које се налазе на одређеној територији, тј. у националним оквирима. Уклањање последица сукоба закона или одбијање примене законодавства по права појединаца могуће је постићи методом конвергенције, хармонизације или координације тих система. За хармонизацију (међусобно прилагођавање законодавства и праксе) нужно је постићи реалну међународну солидарност, као и економску и политичку интеграцију. Исто тако, координација система социјалне сигурности „представља додатак слободи кретања особа унутар Заједнице“ (Уније).³⁴ Координацијом се остављају непромењенима ти национални системи и давања која се из њих користе, али се омогућује њихово остваривање и коришћење онима који се налазе изван националних граница, осигуравајући то применом посебних начела и одредаба. Координација система социјалне сигурности обавља се најчешће применом двостраних и вишестраних међународних уговора. Због тога, правни оквири (извори) међународне координације система социјалне сигурности су наднационалног порекла и примењују се директно на односе између учесника њеног спровођења и основ су на темељу кога појединци остварују

33 Уговор о функционисању Европске уније, пречишћен текст, *SL EU C 7.6.2016.*, чл. 4, 8, 9, 10, 18 и 21.

34 Pierre Rodiere, *Traite de droit social de l'Union europeenne*, L.G.D.J. Lextenso editions, Paris 2008, 511.

своја социјална права. Правним оквирима координације уједно се успоставља правна веза између система социјалне сигурности и њихових законодавстава различитих држава, а права стечена њиховом применом користе се и након престанка важења тих оквира.³⁵

Оваквој пракси Европске уније у примени међународних билатералних споразума, значајан допринос даје примена многобројних споразума о социјалном осигурању које је Република Србија закључила са више десетина држава широм Европе и света и који се са успехом спроводе у остваривању права из пензијског и инвалидског осигурања као и права из здравственог осигурања. Примену билатералних споразума о социјалном осигурању прате одговарајући административни споразуми као инструменти за примену међународних уговора као и одређени финансијски послови којима се регулишу финансијски токови новца (најчешће исплата пензија и других новчаних давања) који се исплаћују појединцима у државама у којима живе.

III Особе са инвалидитетом – нека од права у систему правне заштите у Републици Србији

У претходном излагању у овом раду наведени су међународни и домаћи прописи као и уставне и законске заштитне одредбе којима се штите особе са инвалидитетом од дискриминације у свим сферама друштвеног живота. Позорност јавности је подигнута на вишу лествицу разумевања потребе за отклањањем свих препрека и физичких баријера на путу афирмације и свеукупне помоћи овој вунерабилној друштвеној групи која броји више од 10% свеукупне популације становника на планети. У нашој правној пракси и теорији све више је радова који указују на потребу што детаљнијег упознавања стручне и научне јавности са потребама и намерама за афирмацијом помоћи и изједначавању могућности са особама са инвалидитетом.

1. Радноправна заштита особа са инвалидитетом

Закон о раду³⁶ као кровни закон обезбеђује посебну заштиту како запосленој особи млађој од 18 година, тако и посебну заштиту особи са

35 М. Rismondo, 13–14.

36 Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14.

инвалидитетом.³⁷ Заштита се односи посебно на услове рада, на прописано радно време и рад у сменама као заштита радника због рада ноћу (увремену од 22,00 часа до 6,00 часова наредног дана), на скраћено радно време код рада на нарочито тешким и по здравље опасним пословима и бенефицирани радни стаж за рад на тим радним местима, на безбедност и заштиту живота и здравља на раду. У уређивању положаја особа са инвалидитетом Закон о раду поставља принципе на којима се темељи запошљавање и заштита при запошљавању ове осетљиве групе становништва, препуштајући Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом³⁸ да детаљно регулише ово питање утврђујући да постоје (по члану 4) више група особа са инвалидитетом и то: ратни војни инвалиди; мирнодопски војни инвалиди; цивилни инвалиди рата; лице коме је извршена категоризација и друго лице коме је утврђена инвалидност у складу са законом; лице коме је у складу са прописима о пензијском и инвалидском осигурању утврђена инвалидност односно преостала радна способност и лице коме се у складу са законом процени радна способност и које има могућност запослења или одржања запослења, односно радног ангажовања.

2. Запошљавање особа са инвалидитетом

Запошљавање особа са инвалидитетом последњих деценија је тренд у свим законодавствима модерних земаља које прате потребу да се проблем нараслог броја особа са инвалидитетом институционално решава. Запошљавање особа са инвалидитетом подразумева обавезу државе да предузме одређене активности које се означавају термином „позитивна дискриминација“ иако се у литератури поред овог термина, као његови синоними, користе и термин „позитивна акција“ (*positive action*), који је

37 Брига око заштите најмлађих особа са инвалидитетом на индиректан начин се види и кроз измене и допуне Закона о раду у којима се кроз заштиту права на рад родитељу који је уговором засновао радни однос на одређено време, уговор продужава до пет година старости детета (отказ овог уговора повлачи ништавост одлуке о отказу уговора о раду на одређено време). У члану 187. став 1 Закона о раду, прописано је да за време трудноће, породичног одсуства, одсуства са рада ради неге детета и одсуства са рада ради посебне неге детета, послодавац не може запосленом да откаже уговор о раду.

38 Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, бр. 36/09 и 32/13.

прихваћен у комунитарном праву, као и термин „афирмативна акција“ (*affirmative action*), који је прихваћен у америчком и канадском праву.³⁹

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом предвиђа бројна решења која треба да допринесу већој запослености лица са инвалидитетом и њиховом равноправном учешћу на тржишту рада заједно са осталим лицима која траже запослење. У том смислу треба навести најзначајније законске мере и то: а) утврђивање професионалних могућности особа са инвалидитетом; б) активне мере запошљавања (рефундација примерених трошкова прилагођавања радног места потребама запослених, субвенције зарада запослених без радног искуства; в) професионалну рехабилитацију лица са инвалидитетом; г) обавезу запошљавања лица са инвалидитетом код послодавца са 20 и више запослених; д) оснивање и рад предузећа која поред остваривања профита, имају за циљ стварање послова за лица са инвалидитетом (предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и социјална предузећа).⁴⁰

Процена радне способности особе са инвалидитетом предвиђене одредбама наведеног закона детаљније је регулисано Правилником о ближем начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом.⁴¹ Орган медицинског вештачења врши оцену болести и оштећења која утичу на радну способност и могућност запослења или одржања запослења и утврђује и утврђује један од четири степена способности односно неспособности за запослење или за одржање запослења. Овај поступак се води пред Националном службом за запошљавање која има већу активну улогу у тражењу послова за незапослене особе са инвалидитетом у њиховом образовању, рехабилитацији и запошљавању.

3. Заштита особа са инвалидитетом остваривањем права из пензијског и инвалидског осигурања

У последњих неколико деценија више пута су доношени и мењани закони о пензијском и инвалидском осигурању који су у ранијем периоду

39 Љубинка Ковачевић, „Запошљавање лица са инвалидитетом“, *Социјалне реформе садржај и резултати*, 2011, 195.

40 Љ. Ковачевић, 198.

41 Правилник о ближем начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, бр. 36/10.

познавали већи број права из инвалидског осигурања у односу на сада важећи закон. Ранији закони су познавали право на инвалидску пензију (за прву категорију инвалидности) или за остале категорије (другу и трећу категорију инвалидности) одговарајући део зараде остварене на радном месту и накнаду зараде за онај део неостварене зараде на радном месту. Тадашњи прописи су до 2003. године неспорно много више штитили инвалиде рада и обезбеђивали право на професионалну рехабилитацију, право на преквалификацију и оспособљавање за други одговарајући посао сходно преосталој радној способности, право на инвалиднину због постојања телесног оштећења, право на бањско и климатско лечење, право на медицинску рехабилитацију у здравственим установама, право на добијање стана од одређеним условима, право на ортопедска и друга медицинска помагала, право на трошкове додатног лечења и смештаја у одговарајућим установама стационарног типа. Сва наведена права која су припадала особама са инвалидитетом по правилу су се остваривала на терет тадашњих фондова пензијског и инвалидског осигурања, фондова здравственог осигурања, националне службе за запошљавање, фондова локалне самоуправе и других установа и организација.

По одредбама садашњег Закона о пензијском и инвалидском осигурању,⁴² постоји само трајан губитак радне способности који значи инвалидност и могућност остваривања инвалидске пензије, под условом да су испуњени услови у погледу стажа осигурања и уплаћених доприноса за обавезно социјално осигурање. Поред права на инвалидску пензију постоји и право на новчану накнаду за помоћ и негу другог лица као и право на новчану накнаду по основу постојања телесног оштећења насталог као последица несреће на послу или као последица професионалне болести.

Очигледно да су постојећи прописи из пензијског и инвалидског осигурања дефицитарни у погледу броја права и могућности остварења права по основу смањене радне способности или по основу измењене радне способности или омогућавања да се уз помоћ послодавца или државе особа са инвалидитетом преквалификује и са остатком радне способности обавља послове од којих може да остварује неопходна новчана средства за пристојан живот у свом окружењу.

42 Закон о пензијском и инвалидском осигурању, *Службени гласник РС*, бр. 34/03, 64/04-УС, 84/04 др. закон, 85/05, 101/05, др. закон, 63/06, 5/09, 107/09, 101/10, 93/12, 62/13, 108/13, 75/14.

Vesna STOJANOVIĆ, PhD

Junior Faculty Member at the College of Economics and Administration

LEGAL FRAMEWORK OF SOCIAL INSURANCE AND SYSTEMS FOR LAWFUL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

The article shows the constitutional basis of social insurance for the citizens of the Republic of Serbia, especially through the prism of socio-economic issues of individuals with disabilities. Basic principles of protection for these individuals are also ratified in international conventions, by the ILO, EU and other global and regional organisations. In our legal system, social insurance of persons with disabilities is brought about by numerous laws and acts. Dominant protection is provided by rules which enable the protection of persons with disabilities from discrimination, equal right to employment, equal right to be allowed to work, the right to pension and disability insurance, social protection, and numerous other rights.

Key words: *The Constitution and social insurance, persons with disabilities, laws of disability insurance, legal protection of individuals with disabilities.*